

Beyin Ölümü Kavramının Etik Temellendirme Yöntemlerinden “Teolojik Temellendirme” Perspektifinden Değerlendirilmesi: Geleneksel Derleme

Evaluation of the Concept of Brain Death from the Perspective of “Theological Grounding”, One of the Ethical Grounding Methods: Traditional Review

 Selda YILDIZ^a

^aEskişehir Osmangazi Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Sağlık Bakım Hizmetleri Bölümü, Yaşlı Bakım Programı, Eskişehir, Türkiye

ÖZET Ölüm kavramı, farklı alanlarda farklı yönleri ile ele alınmaktadır. Toplumdaki inanç sistemleri toplumun ölüme bakış açısını direkt olarak etkilemektedir. Ölüm kavramı ile ilişkili olarak tıp alanında beyin ölümü kavramı öne çıkmaktadır. Toplumdaki bireyler çoğunlukla teolojik ahlak kodu ile yüklenmiş sorumluluklar doğrultusunda beyin ölümü kavramına dair bakış açıları geliştirmektedirler. Dolayısıyla toplumdaki bireylerin beyin ölümüne dair algıları ve tıbbi uygulamalar ile ilgili kararları da dini inançlarından etkilenebilmektedir. Hekim-hasta iletişimi açısından güven zemininin güçlenebilmesi ve etkin iletişimin sağlanabilmesi için hekimlerin, sağlık hizmeti sundukları bireylerin kararlarını etkileyen faktörleri bilmeleri gerekmektedir. Bu nedenle hekimlerin teoloji alanındaki ölüm tanımlarını ve bu tanımların mevzuatla ilişkisini bilmeleri önemlidir. Teolojik temelli bakış açılarına göre beyin ölümü kavramının irdendiği bu çalışmada normatif düzlemlerde ortaya konulan konular, felsefi akıl yürütme yolu kullanılarak etik temellendirme yöntemlerinden teolojik temellendirme yaklaşımı ile gerekçelendirilmiştir. Bu kapsamda öncelikle ölüm ve beyin ölümü kavramları açıklanmıştır. Daha sonra İslamiyet, Hristiyanlık ve Yahudilik dinleri perspektifinde beyin ölümünün gerçek ölüm kabul edilip edilmediğine dair farklı görüşler incelenmiştir. Literatüre göre İslamiyet açısından İslam İşbirliği Teşkilatına bağlı İslam Fıkıh Akademisinin, Hristiyanlık açısından Pius XII'nin açıklamalarının ve tüm mezheplerin çoğunlukla ortak görüşünün, Yahudilik ile ilgili olarak Amerika Haham Konseyinin Tıbbi Biyoetik Komisyonunun, beyin ölümünü gerçek ölümle eş değer kabul ettikleri görülmektedir. Bu sonuçlar ışığında, semavi dinlerde beyin ölümünün çoğunlukla gerçek ölüm olarak kabul edildiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Beyin ölümü; İslamiyet; Hristiyanlık; Yahudilik

ABSTRACT The concept of death is handled with different aspects in different fields. In the medical field, the concept of brain death comes to the fore. Perceptions of individuals in society about brain death can be affected by their religious beliefs. Physicians need to know the factors that affect the decisions of the individuals they provide health care services in order to strengthen the basis of trust in terms of doctor-patient communication and to ensure effective communication. For this reason, it is important for physicians to know the definitions of death in theology and the relationship between these definitions and legislation. In this study, in which the theological justification approach, which is one of the ethical justification methods, is used, the concepts of death and brain death are explained first. Then, different views on whether brain death is accepted as real death or not in the perspective of Islam, Christianity and Judaism were examined. According to the literature; in terms of Islam, it is seen that the explanations of the Islamic Fiqh Academy affiliated to the Organization of Islamic Cooperation, the explanations of Pius XII in terms of Christianity, and the mostly common opinion of all sects, and the Medical Bioethics Commission of the Rabbinical Council of America regarding Judaism, accept brain death as equivalent to real death. In the light of these results, it is seen that brain death is mostly accepted as real death in monotheistic religions.

Keywords: Brain death; Islam; Christianity; Judaism

“Bir dizi küçük aşamanın ardından ölüm; minik parçalara ayrılmakta ve sonunda hangi aşamanın gerçek ölüm olduğunu bilmek imkânsız hâle gelmekte-

dir. Bu aşamaların birinde bilinç kaybedilirken, diğerinde solunum sona ermektedir. Tüm bu küçük, sessiz ölümler büyük dramatik ölüm fiilinin yerine

Correspondence: Selda YILDIZ

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Sağlık Bakım Hizmetleri Bölümü, Yaşlı Bakım Programı, Eskişehir, Türkiye

E-mail: selda.yildiz@ogu.edu.tr



Peer review under responsibility of Turkiye Klinikleri Journal of Medical Ethics, Law and History.

Received: 12 Oct 2021

Accepted: 28 Dec 2021

Available online: 05 Jan 2022

2146-8982 / Copyright © 2022 by Türkiye Klinikleri. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

geçerek onu ortadan kaldırmıştır. Artık hiç kimse anlamının bir kısmını kaybetmiş ve bir an için, haftalar sürebilen bir süre boyunca bekleme güç ve sabrına sahip değildir.” ifadeleriyle Ariés, yatakta bekleyen geleneksel ölümün, modern toplumda yerini yalnız başına ya da hastane ölümüne bırakışını ve ölüm kavramının zaman içindeki değişimini çok güzel bir şekilde betimlemiştir.^{1,2} Hastanede ölüm ise ölüm kavramına binlerce yıldır atfedilen anlam ve değerde en çarpıcı değişimi yani beyin ölümü tanımını doğurmuştur.

Felsefe profesörü Giorgio Agamben, “*Kutsal İnsan*” adlı kitabında beyin ölümünü şöyle ifade etmektedir: “Andrew D. Lyons, 1974 yılında, Kaliforniya’daki bir mahkemede birisini tabancayla öldürdüğü iddiasıyla yargılanmaktadır. Kendisini savunan avukat, kurbanın ölüm nedeninin, müvekkilinin tabancasından çıkan kurşun değil; operatör Dr. Norman Shumway’in organ nakli operasyonu için beyin ölen kurbanın kalbini alması olduğunu söyleyerek suçlamaya itiraz ediyordu. Dr. Shumway: Beyin ölen herkes benim için ölüdür. Bu herkes için geçerli bir ölçüttür; çünkü beyin, nakli yapılamayan tek organdır. Her mantıklı insan bunun şu anlama geldiğini görecektir: Hayat destek teknolojisinin ve organ naklinin keşfedilmesiyle birlikte kalbin durması ölümünün belirlenmesi için geçerli bir ölçüt olmaktan çıktığına göre, faraza, ilk beyin nakli gerçekleştirildiği gün de beyin ölümü ölüm olmaktan çıkacaktır. Bu düşünceyle yola çıkıldığı zaman ölüm, organ nakli teknolojisinin bir alt-fenomeni hâline gelmektedir. Burada Dr. Shumway suçlanmıyordu; çünkü mahkeme, insanı teDIRgin eden bu ifadelerinin ardından Shumway’in masumiyetine hükmediyordu.”³

Günümüzde beyin ölümü ile ilgili olarak Agamben’in de ifade ettiği gibi beyin ölümünün hayat destek teknolojisinin keşfi ve organ naklinin kullanımı ile ilişkili ihtiyaca yönelik ölüm ölçütü olduğunu savunanlar ile beyin ölümünün her koşulda kesinlikle ölüm olduğunu savunanlar olmak üzere 2 görüş hâkimdir.

İlk görüşü savunanlar ölümün; dolaşımın ve solunumun geri dönüşsüz bir şekilde durması, santral sinir sisteminin işlevini yitirmesi ve organizmadaki tüm hücrelerin ölmesi sonucunda gerçekleşeceğini

kabul etmektedir. Bu görüşe göre beyin ölümü henüz ölüm değildir. Tıp dünyasında kabul gören 2. görüşe göre ise tüm beyin fonksiyonlarının geri dönüşsüz kaybı ile fizyolojik olarak solunum ve kan dolaşımının durduğu klinik durum olan beyin ölümü gerçek ölümdür.⁴

Teolojik perspektiften bakıldığında da bu 2 görüşün yansımaları görülmektedir. Bir grup kalp odaklı ölümü savunurken, başka bir grup ise geleneksel kalp odaklı ölüm yerine modern tıp uygulamaları ile uyumlu görüş olan tüm beyin ölümü odaklı beyin ölümü tanımını savunmaktadır.

Etik temellendirme yöntemlerinden teolojik temellendirme yaklaşımının kullanıldığı bu çalışmada, öncelikle ölüm ve beyin ölümü kavramları açıklanmış, daha sonra İslamiyet, Hristiyanlık ve Yahudilik olmak üzere 3 semavi din perspektifinde ölüm ve beyin ölümü kavramları değerlendirilmiştir.

ETİK TEMELLENDİRME

Herhangi bir ahlak koduyla kişilere yüklenen sorumlulukların, felsefi akıl yürütme yoluyla genel olarak doğru eyleyişle ilgili temel ilkelerle gerekçelendirilmesine “etik temellendirme” denir.⁵ Etik, ele aldığı konuyu ya da ahlaki eylemleri belirli bir yöntem kullanılarak temellendirme ve sonuçlara varmayı amaçlar; ahlakileşme, ideolojiye dönüştürme ya da dünya görüşü ortaya koyma gibi bir amacı yoktur. Bu doğrultuda da sadece öznel değil nesnel geçerliliği olan, bir başka ifadeyle özneler arası bağlayıcılığı kanıtlanabilen önermeler önem kazanır.⁶

Bir hususla ilgili olarak normatif düzlemlerde ileri sürülen geçerlilik talebinin hakka-hukuka uygunluğu yeterli temellendirme olmadan kabul edilemez. Tartışılan husus “beyin ölümü” gibi üzerine farklı görüşlerin olduğu bir husus olsa bile amaçlanan uzlaşmanın sağlanması hâlinde bu uzlaşmanın konuyu tartışan herkes için betimleyici yönden aynı şeyi içermesi ve aynı normatif bağlayıcılıkta olması gerekmektedir.⁶

Etik temellendirmede; kozmolojik temellendirme, antropolojik temellendirme, sosyolojik temellendirme ve dinsel/teolojik temellendirme yer almaktadır.

Evrenin yaratıcısı olarak Tanrı'yı kabul eden dinler ve özellikle semavi dinlerde, ahlak fenomenini temellendirme yöntemi artık sadece kozmolojik bir temellendirme yöntemi değildir.⁷ İnsan, "iyi"yi teolojik açıdan Tanrı'nın iradesine uygun yaşamak, Tanrı'yı aramak olarak tanımlar. Ahlaki hayatın da Tanrı'nın buyruklarına göre düzenlenmesi gerektiğine inanılır. Ayrıca iyi, Tanrı'nın iradesiyle uyum içinde olmak, kötü ise Tanrı'nın istemine aykırı düşmek, Tanrı'yı unutup maddeye tapmaktır. Teolojik temellendirmede, ahlak yasasının ve ahlaki yükümlülüğün kaynağı, ahlaki düzenin yaratıcısı olan Tanrı'nın kendi iradesini ya birtakım emirlerde ya da kutsanmış bir yetkin kişilikte peygamberden açıkladığına inanılır.⁸

Etik, özellikle de ahlaki eylemin ilkesel olarak Müslüman, Hristiyan, Yahudi ya da ateist her insan tarafından gerçekleştirilmesini öngörür. Bu nedenle teolojinin açıkladığı ahlaki bir eylem, bu eylemin etik açıdan da açıklanması zorunluluğunu ortadan kaldırmaz. Etik ve teoloji, ahlaki eylemi normatif temellerine bağlama talebiyle birbiriyle ilintilidir. Ancak etik, tüm ahlaki normların kaynağını, özgür iradesiyle kendisi olmaya yönelen insanın akılcı iradesinde bulur.⁶

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

ÖLÜM KAVRAMI

Ölüm kavramı; Türk Dil Kurumuna göre "Bir insan, bir hayvan veya bir bitkide hayatın tam ve kesin olarak sona ermesi, ahiret yolculuğu, ebedi uyku, emri Hak, irtihal, memat, mevt, vefat" olarak tanımlanmaktadır.⁹

Türk Hukuk Lügatinde ölüm, bir insanın hayatının sönmesi olarak tanımlanmaktadır.¹⁰ Dorland İngilizce Tıp Sözlüğü'nde ise hayati fonksiyonların kalıcı olarak durması olarak tanımlanmaktadır.¹¹

Arapçada ölüm, hareketin zıddı olan sükûn anlamına gelen ve m-v-t kökünden türetilmiştir. Mevt/ölüm, hayatın karşıtıdır. Mevt, Kur'an-ı Kerim'de bu anlamının yanında insanın hareketinin azaldığı uyku için de kullanılmaktadır.¹²

Ölüm kavramı tartışmalarının sıklıkla insanın ahlaki statüsü üzerine tartışmalar olduğu görülmek-

tedir. İnsan topluluğunun bir üyesi olarak tam bir ahlaki statüye sahip olan kimin hayatta olduğunun belirlenmesi, temelde sadece bilimsel değil ahlaki, felsefi veya dinî bir belirlemedir. Çoğulcu bir toplumda, bu tür ahlaki sorular üzerinde bir anlaşmaya varma olasılığımız yoktur. Bu yüzden, bugüne kadar ölümün tüm görüşleri kapsayıcı genel bir tanımı yapılamamıştır. Ancak dikkat edilmesi gereken önemli bir husus ise ahlaki ve yasal insan hakları, insanlar yaşarken tam olarak tahakkuk eder. İnsanların hayatta olduğunu söylemek, bu tür hakların taşıyıcıları olduklarını söylemenin kısaltmasıdır.¹³

Ölüm; insanlığın farkındalığının olduğu andan itibaren üzerine en çok endişelendiği, buna karşılık hayret verici şekilde belki de çaresizlikten kabullendiği ve çoğunlukla yok sayarak yaşadığı, diğer taraftan ölümsüzlüğü bulma çabalarıyla çözüm aradığı bir olgudur.

Epikuros, "Benim varlığında ölüm yoksa ölümün varlığında ise ben yoksam ölümden endişelenmemek gerekir." demektedir.¹⁴

Ölüm üzerine düşünen filozofların ve ölüm olgusu üzerine çalışan ruh bilimcilerin ortak kabul ettikleri görüş, ölümün kesinliğini kabullenmenin yaşamı değerli kıldığıdır.¹⁴

Ölüm olgusu geçmişten günümüze ölüm döşeginden yalnız başına ya da hastane ortamına taşınmış, buna bağlı olarak ölüm inisiyatifi de değişiklik göstermiştir. XVIII yüzyılın sonuna kadar ölüm inisiyatifi, ölmekte olan kişinin kendisinde iken bundan sonra ailesine geçmiştir. Bugün ise inisiyatif, ölen kişi kadar ailesini de saf dışı bırakarak doktor ve hastane ekibine geçmiştir. Artık onlar ölümün, ölüm anı ve ölüm koşullarının hâkimidir.¹⁵

Ölüm kavramına bilimsel açıdan bakıldığında, daha ziyade ölüm anının tespiti üzerinde durulduğu ve ölüm tanımına bu yolla ulaşılmaya çalışıldığı görülmektedir. Ölüm bir an değil saatler, hatta günler sürebilen bir süreçtir. Ölüm anının doğru tespiti ayrıca cesedin gömülmesi, tahnit, otopsi açısından da önemlidir. Ölümün tespiti açısından geleneksel ölüm anlayışı ve beyin ölümü anlayışı olmak üzere 2 görüşleri sürülmüştür.¹⁶

Geleneksel Ölüm Anlayışı

Bin yıldır ve günümüzde hâlen vakaların büyük çoğunluğunda ölümün belirlenmesi, tüm yaşamsal işlevlerin kesilmesine dayanıyordu. Geleneksel ölüm anlayışına göre kişinin dolaşım, solunum ve sinir sistemi fonksiyonlarının bağımsız çalışması canlı olma özelliğini kazandırıyor. Bu fonksiyonların, geri dönüşümsüz kaybedilmesi ya da bazı araçlarla desteklendiğinde tekrar kendi başına çalışma gücünün olmaması olarak tanımlanmaktadır.¹⁶

Geleneksel ölüm anlayışı, herhangi bir organ veya organ sistemine öncelik atfetmez, daha ziyade ölüm tanımını entegre bir temele yerleştirir. Tıbbi tabirle bu durum, geleneksel kardiyopulmoner standart olarak anılır. Ancak bu terminoloji, geleneksel ölüm kavramının (bütüncül bir yaşam anlayışını yansıtan) bütünleşik karakterini tam olarak aktarmaz. Aslında geleneksel standarda göre ölüm tespiti, kalp atışı ve solunumun kesilmesine ek olarak başka işaretler de içerir. Hangi organ (kalp, akciğerler) veya organ sistemi (dolaşım) ilk önce durursa dursun, aralarındaki yakın bağlantı, biri aniden durduğunda (örneğin abdominal aortta ateşli silah yaralanmasına bağlı büyük bir kanamanın neden olduğu dolaşım kaybı), diğer ikisi de onunla hemen hemen aynı anda durur. Bunu hızla diğer organların, özellikle de beynin işlevlerinin kesilmesi takip eder.¹⁷

Beyin Ölümü Kavramı

“Ölüm, felsefenin yegâne sahil ilham perisi veya yaratıcılığın efendisidir.” diyen XVIII yüzyılın en dikkat çekici düşünürü Arthur Schopenhauer; “İnsanın kendini beden olarak tasavvur etmesini bilinç sağlar ve söz konusu mahvı da hastalıklar veya yaşlılıklar üzerinden hisseder.” tanımı ile artık bilinci öne çıkarmıştır. Bu düşüncenin devamında “Ölüm yalnızca bilinçle alakalıdır.” sözleriyle de XX yüzyıl hekim ve düşünürlerine ölüm için odaklanmaları gerekli organı en anlaşılır bir dille işaret etmiştir.¹⁴

Türk Nöroloji Derneği tarafından “Organ ve Doku Alınması Saklanması ve Nakli Hakkında Kanun” ve “Sağlık Bakanlığı Organ ve Doku Nakli Hizmetleri Yönetmeliği” ile uyum içinde hazırlanmış olduğu “Beyin Ölümü Tanı Kılavuzu”nda beyin ölümü: “Merkezî sinir sisteminin kafatası içinde kalan kısmı olan beyin, beyin sapı ve serebellumun

tamamının tüm aktivitelerinin kalıcı, yani geri dönüşümsüz olarak yitirilmesidir. Tüm beyin ölümü tıbbi ölüm hâlini ifade eder.” denilmektedir.^{18,19}

Beyin ölümü kavramı ilk olarak Harvard Tıp Fakültesi Beyin Ölümünün Tanımı İnceleme Özel Komitesi tarafından 1968 yılında JAMA Dergisi’nde yayımlanan “Geri Dönüşümsüz Koma” başlığı altında, insan ölümünün yeni bir tanımı yani geri dönüşümsüz koma olarak tanımlanmıştır. Bu tanımı yapmaktaki amaçlardan biri, yoğun bakım yatak kapasitelerinin yetersizliği sorununu çözümlemek, diğeri ise kadavradan organ nakillerindeki başarısızlığa karşılık artan organ nakli ihtiyacına daha etkin bir çözüm bulmak olmuştur. Yaşamı destekleyici tedavi ve tedbirlerdeki gelişmelerin, çaresizce yaralanmış olanları kurtarmak için artan çabalara yol açmış olması, bazen bu çabaların yalnızca kısmi bir başarıya sahip olduğu, sonuç olarak kalbi atmaya devam eden ancak beyni geri dönüşümsüz bir şekilde hasar gören bir birey olduğu belirtilmiştir. Geri dönüşsüz bilinç kaybına uğrayan hastalar, aileleri, hastaneler ve bu koma hastalarının hâlihazırda işgal ettiği hastane yataklarına ise ihtiyaç duyanların yükünün büyük olduğundan bahsedilmiştir. Diğer taraftan ise geçerliliğini yitirmiş ölüm kriterlerinin, nakil için organ temininde tartışmalara yol açabiliyor olması ve bunun yerine geçerli bir ölüm tanımı ihtiyacının doğduğu belirtilmiştir. Bu amaçlar ve gerekçeler doğrultusunda beyin ölümünün teşhisinde kullanılacak kriterler, yapılacak testler ve uygulamalar: 1) Duyarsızlık ve tepkisizlik, 2) Hareket veya solunum yokluğu, 3) Reflekslerin olmayışı, 4) Düz elektroensefalogram başlıkları altında ayrıntılı olarak açıklanmıştır.²⁰

Harvard Komitesinin beyin ölümü (1968, JAMA) açıklamasında, bu kriterler doğrultusunda hekim tarafından belirlenen beyin ölümü kararı sonrasında tedavinin kesilebileceği; ailesinin, ilgili tüm meslektaşların ve hemşirelerin bilgilendirilmesi, ancak ailenin karar verme sürecinde zorlanmaması, aksi hâlde bu durumun sağlıksız ve istenmeyen bir durum olduğu belirtilmiştir. Ölümün açıklanmasının ardından solunum cihazının kapatılması, bunu yapma kararının ve sorumluluğunun vakaya doğrudan dâhil olmuş bir veya daha fazla hekime danışarak sorumlu

hekim tarafından alınması, hukukun da bunu kabul etmesi gerektiği, ayrıca kişinin öldüğünü beyan etme ve ardından solunum cihazını kapatma kararının, ölen kişiden organ veya doku nakli için daha sonra herhangi bir müdahaleye katılmayan doktorlar tarafından verilmesi önerilmiştir.²⁰

Ülkemizde 1969 yılında Yüksek Sağlık Şûrası “(Ölüm)... beyin fonksiyonunun tamamı ile durması hâlinin tespiti şeklinde kabul olunmuştur” ifadesiyle ölümünü kabul etmiştir. Kanunlarımızda ise beyin ölümü kriterlerine ilişkin bir düzenleme yoktur. Organ ve Doku Nakli Kanunu Madde 11’de “Bu kanunun uygulanması ile ilgili olarak tıbbi ölüm hâli, bilimin ülkede ulaştığı düzeydeki kuralları ve yöntemleri uygulamak suretiyle” belirleneceği ifade edilmiştir.¹⁶

Beyin ölümü ile ilgili yasal düzenleme, Resmî Gazete’de 01.06.2000 tarih 24066 no ile yayımlanan “Organ ve Doku Nakli Hizmetleri Yönetmeliği” ile yapılmıştır. Yönetmelikte, beyin ölümü tanısı konan hastalarda yapılması gerekenler şu şekilde belirtilmektedir:

“Beyin ölümü tanısı konulmuş olan hastalardan 2 aydan küçük yenidoğanda 48 saat, 2 ay 1 yaş arası 24 saat, 1 yaş üzeri çocuklar ve erişkinlerde 24 saat beklenerek değişmediği gözlenmelidir.

■ Hasta, klinik beyin ölümü tanısı almışsa beyin ölümü tanısı hekimler kurulunca uygun görülen bir laboratuvar yöntemiyle de teyit edilmelidir.

■ Beyin ölümü tanısı, beyin dolaşımını destekleyici bir testle teyit edildiğinde 2. nörolojik muayene için beklemeye gerek kalmaz.”

“Organ ve Doku Alınması Saklanması ve Nakli Hakkında Kanun”da 11. maddeye göre: “...tıbbi ölümün gerçekleştiğine, biri nörolog veya nöroşirürjiyen biri de anesteziyoloji ve reanimasyon veya yoğun bakım uzmanından oluşan 2 hekim tarafından kanıta dayalı tıp kurallarına uygun olarak oy birliği ile karar verilir.”¹⁸

Beyin ölümü tanı kriterleri “Organ ve Doku Nakli Hizmetleri Yönetmeliği”nde açıklanmıştır. Buna göre beyin ölümü düşünülen bir hasta temel

olarak 3 aşamada ele alınır. Birinci aşamada, beyin ölümünün başka tablolarla karıştırılmaması, geri dönüşümsüz olduğundan emin olunması gibi bazı ön koşullara bakılır. İkinci aşamada, beyin ölümünün oluştuğunu kanıtlayan derin koma, beyin sapı reflekslerinin alınmaması, spontane solunum olmaması gibidir. Üçüncü aşamada, 2. aşamada aranan bulguların belirli bir süre devamı aranacaktır.¹⁶

Ülkemizde de tüm dünyada olduğu gibi tıp biliminin gerçek ölüm olarak kabul ettiği beyin ölümü kavramıyla ilgili azınlık düzeyinde aksine görüşler olsa da genel fikir birliği beyin ölümünün gerçek ölüme eş değer olduğudur. Ölüm ve beyin ölümü, tıp biliminin dışında felsefenin ve teolojinin de konusudur.

BEYİN ÖLÜMÜNÜN TEOLOJİK TEMELLENDİRMESİ

Organik hâlden inorganik hâle geri dönüşün ertelenme gücünün giderek daha başarıyla kazanılmasını sağlayan tıbbi teknolojiye ilerlemeler, beyin ölümü kavramı ile birlikte bir anlamda “ölmeden önce ölüm” sürecini de doğurmuştur. “Ölmeden önce ölüm” süreci, herhangi bir kişinin beyin ölümü saptanıp, ölen kişilerin yakınlarına bildirilmesinden itibaren “ölme süreci” içinde geçen ve mutlaka ölümle sonuçlanan süreçtir. Organ bağışına karar verilmesi veya verilmemesi, “ölmeden önce ölüm” sürecinde yaşanır.¹⁴

Dini inançlara göre beyin ölümünün, gerçek ölüm olarak tanınıp tanınmadığı farklılık gösterebilmektedir. Klinisyenlerin, bir hastanın dini inançlarının tıbbi bakımı doğrudan etkileyebilecek yönlerini ve bu tür uygulamaların, ölümün belirlenmesini düzenleyen yerel yasalarla nasıl etkileşime girebileceğini anlamaları önemlidir.

Beyin ölümü ile birlikte girilen “ölmeden önce ölüm” süreci, teolojik alanda da tıpkı tıp alanında olduğu gibi çoğunlukla ölüm ile eş değer görülse de bu konuda farklı görüşler olduğu da yadsınamaz. Dolayısıyla “teolojik alanda beyin ölümünü gerçek ölüm kabul eden ve etmeyen 2 farklı yaklaşım” vardır.

İSLAM DİNİ AÇISINDAN BEYİN ÖLÜMÜ

Yaşam sonu meselelerle ilgili olarak İslami perspektifte 4 kaynaktan yararlanır. Bu kaynaklar öncelik sırasına göre:

1. Ana kaynak olan kitap Kur'an-ı Kerim'de birçok ayette açıklanmaktadır.

2. Sünnet, yol ve âdet demektir. Terim olarak ise "Peygamberimizin Kur'an'dan başka söz ve davranışları"dır.

3. İcma, sözlükte "Birleştirmek, bir konuda fikir birliği elde etmek ve azmetmek" gibi anlamlara gelir.

4. Kıyas, bir şeyi başka bir şeyle ölçmek ve 2 şey arasındaki benzerlikleri belirlemektir.^{21,22}

İslami kaynaklara bakıldığında, İslam dininde insan hayatına büyük değer verildiği, hayatı korumak ve sürdürmek için birçok prensip, emir ve tavsiyelerde bulunulduğu görülmektedir.²³

Ayetlere bakıldığında, genel olarak ölüm ile uyku hâlinin ayrı olduğu, ölümün kaçınılmaz olduğu, canın ruh olduğu ve bedenden ayrı olduğu, ölümün can, yani ruhun vücuttan ayrılmasıyla gerçekleştiği ve ruhun ölümsüz olduğu anlaşılmaktadır.

İsrâ suresi 85. ayetten de anlaşılacağı üzere Kur'an'da insan vücudundaki ruhun yeri ve aynı zamanda vücuttan ayrılış zamanının bilinmediği ve bu

*Ankebut: "Her can ölümü tadacaktır. Sonra bize döndürüleceksiniz."

Zümer suresi-42. ayet: "Allah, ölüm vakitleri geldiğinde insanları vefat ettirir, ölmeyenleri de uykularında ölmüş gibi yapar. Ölümüne hükmettiklerini tutar, diğerlerini ise belli bir süreye kadar (hayata) salar. Kuşkusuz bunda iyice düşünenler için dersler vardır."

Bakara suresi-28. ayet: "Cansız nesnelere iken size O hayat verdiği hâlde Allah'ı nasıl inkâr edebiliyorsunuz? Sonra sizi öldürecek, sonra diriltecek, sonra O'na götürüleceksiniz."

Kaf suresi-19. ayet: "Bu durumda iken ölüm sarhoşluğu kaçınılmaz bir gerçek olarak çöküverir; işte bu, senin kendisinden kaçıp durduğun şeydir!..." tefsirinde "Bir gün ecel gelip insan son anlarını yaşarken dünya ile şuur bağlantısı kesilecek, sekerat (ölüm sarhoşluğu) hâli yaşanacaktır."

Vakı'a suresi 83-87. ayet: "Ama can boğaza gelip dayandığında; işte o zaman siz (çaresiz) bakar durursunuz. Biz ona sizden yakınız, fakat göremezsiniz. Mademki kimsenin hâkimiyeti altında değilmisiniz; haydi onu (hayatı) geri döndürün, sözünüzde doğruysanız!"

Kıyâmet suresi 26-30. ayet: "Hayır artık çok geç! Can boğaza gelip dayandığında: Yok mu bir şifacı? dediğinde; (hasta) bunun beklenen ayrılış olduğunu anladığında: Ve bacaklar birbirine dolaştığında; işte o gün sevk edilen yer sadece Rabbinin huzurudur."

İsrâ suresi 85. ayet: "Sana ruh hakkında soru sorarlar. De ki: Ruhun ne olduğunu ancak Rabbim bilir, size ise pek az bilgi verilmiştir."

Hicr suresi 99. ayet: "Kesin olan şey gelinceye kadar Rabbinin kulluk et." ifadesiyle ölüme kesinlik atfetmekte ve varsayımı yasaklamaktadır.²¹

bilginin insanlığın kavrayışının ötesinde olduğu hatırlatılır.^{24,25}

İslam âlimleri, beyin ve kalbin fonksiyonlarının aynı anda kaybedildiği durumların ölüm olarak nitelendirilmesi görüşünde ittifak içindeyken, beyin ölümünün gerçek ölüm olduğu konusunda ittifakta bulunmamaktadırlar.²⁶

İslami açıdan beyin ölümüne karşı çıkan görüş; Kur'an'da ölüm süreci ile ölümün nihai sonucu arasında farklılık olduğunu, ölüm sürecinin zamanla gerçekleştiğini, ancak vücudun kendiliğinden parçalanması sonucunda ölüm sonucuna ulaşıldığını savunmaktadır. Beyin ölümünde kalıcı somatik bütünleşme ve homeostaz, vücudun parçalanmasını önlediği, bu nedenle modern tıpta gerçek ölüm kabul edilen beyin ölümünün Kur'an ile çatıştığını belirtir.²⁷

Bu görüşün savunucuları beyin ölümünü, nakledebilir organların satın alınması için yeni bir ölüm kurgusu olarak görmektedir. Bu görüşü 3 açıdan savunmaktadırlar: 1) Kur'an'ın ölümü biyolojik parçalanma olarak tanımlaması ve ölüm sürecinden açıkça ayırması, 2) Beyin ölümünün bilimsel olarak nörolojik bilinç bozuklukları yelpazesine ait olduğu ve ölümle karıştırılmaması gerektiği, 3) Beyin ölümü konusundaki dinî ve yasal anlaşmazlıkların dünya yargı sisteminde artmış olması.²⁵

İslami açıdan beyin ölümünü gerçek ölüm olarak kabul eden görüşü savunanlar, Gazzâlî ve İbnü'l-Kayyim'e atıfta bulunurlar. Gazzâlî'ye göre organların beden tarafından kullanamaz hâle gelmesi, ruhun bedenden ayrıldığına dair en büyük alamettir. İbnü'l-Kayyim'e göre beden, ruhun direktiflerine cevap veremeyecek düzeyde bozulmasının, ruhun bedenden ayrılarak ervah âlemine gittiğini göstermektedir. Bu ifadelerde belirtilen durumların, beyin ölümü tanısı konulurken de gerçekleştiği ve dolayısıyla mekanik solunum desteğine bağlı süren canlılık belirtilerine itibar edilmemesi gerektiği söylenebilmektedir.¹

Ülkemizde Diyanet İşleri Başkanlığınca beyin ölümü; "İslami kaynaklarda ölüm, ıstılah olarak ruhun bedenden ayrılması şeklinde tarif edilmekte, ancak bu ayrılışın zamanı ve şekli tanımlanamamaktadır. Dolayısıyla ölümü oluşturan şartlar, ölümün gerçekleşme zamanının belirlenmesi, kısaca ölüm tanımı tıbbın alanına girmektedir." sözleri ile ifade edilmektedir.²⁸

Ayrıca Diyanet İşleri Başkanlığınca beyin ölümünün İslam hukukundaki yeri açıklanmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulunca 14.12.2006 tarihinde gerçekleştirilen toplantı ve 16-18 Kasım 2007 tarihinde gerçekleştirilen “Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı”nda da uzman hekimler ve ilahiyatçılar tarafından pek çok konuyla birlikte beyin ölümü konusu da ele alınmıştır. Bu toplantılar sonucunda beyin ölümünün hakiki ölüm olduğu, beyin ölümü tanısının hekim tarafından konulduğu, beyin ölümü gerçekleşmiş olan hastalarda organ nakline izin verilebileceği belirtilmiştir.²⁹

İslam dünyasının önemli fetva kurullarından, İslam İşbirliği Teşkilatına bağlı İslam Fıkıh Akademisi (Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî) başta olmak üzere pek çok fetva kurulunda beyin ölümünün “ölüm” olduğu sonucuna varılmıştır.²⁸

İslam Fıkıh Akademisi, Ürdün'ün Amman kentindeki 3. yıllık oturumunda (11-16 Ekim 1986) beyin ölümü ile ilgili 5 numaralı karar şu şekildedir:

“1. Kişinin kalp ve nefesinin tamamen durması ve doktorların bu durumun geri dönüşsüz olduğuna karar vermeleri,

2. Bir hasta için uzman doktorlarca beyin fonksiyonlarının geri dönüşsüz olarak kaybolduğu ve beyinde çözümlerin başladığı kararının verilmesi durumunda, kalp gibi bazı organların yaşam destek ünitesi ile fonksiyonlarını sürdürüyor olması hâlinde dahi hastanın kesin olarak öldüğü, ölüme ilişkin kuralların bu kişi için uygulanması gerektiği ve bu hastanın yaşam destek ünitesinden çıkarılmasının caiz olduğu belirtilmiştir. Beyin ölümünün İslam dini açısından ölüm olarak kabul edildiği kararına varılmıştır.

Ürdün Genel Fetva İdaresi, Avrupa Fetva ve Araştırma Merkezi, Amerika Fıkıhçılar Birliği gibi kuruluşlar da bu görüşü benimsemişlerdir.¹

İslami Hukuk Akademisi Konseyinin bu kararıyla muhafazakâr Suudi Arabistan da dâhil olmak üzere birçok İslam ülkesindeki dinî yetkililer beyin ölümüne ve organ nakline izin vermektedir.³⁰

HRİSTİYANLIK DİNİ AÇISINDAN BEYİN ÖLÜMÜ

Hristiyanlığın en büyük 3 kolu Roma Katolik, Protestan ve Doğu Ortodoks gelenekleridir. Hristiyan mezhepleri, beyin kriterlerine göre ölüm teşhisini

destekleme eğilimindedir, ancak Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Başkanı'nın Biyoetik Konseyi tarafından ifade edilen görüş tarzının, bütünlükme görüşünün kaybolmasının Hristiyanlıkta baskın olduğu göz önüne alındığında yeterli olup olmadığı konusunda tartışmalar vardır. İlk olarak 1.311'den 1.312'ye kadar Vienne Konseyi tarafından doktrin olarak kabul edildi.²⁴

Viyana Konseyi tarafından resmî olarak ilan edilen Aristotelesçi-Thomastik anlayışı benimseyen kilise öğretilerinde Hristiyanlık antropolojisine göre insan, beden ve ruhunun esaslı birliğidir ve ruh, bedeninin yaşam ilkesi, öz ü esaslı biçimindedir. Bu görüşe uygun olarak Papa John Paul II'nin 2005 yılında belirttiği üzere Hristiyan antropolojisine göre “Her bir kişi için ölüm anı, beden ve ruhun kurucu birliğinin kesin kaybından oluşur. Ölüm olayı, ruhun bedenden ayrılması, kişi olan üniter ve bütünlükmiş bütünü tamamen parçalanmasını” getirir. Papa John Paul II'nin 2000 yılındaki konuşmasına göre: “Beden-ruh ayrılığı olayı herhangi bir bilimsel yöntemle doğrudan tanımlanamazken, ampirik olarak kabul edilebilir. Ölümle birlikte somatik parçalanma durdurulamaz bir süreçtir.” Diğer bir deyişle insan organizmasının bir bütün olarak somatik entegrasyonun devam etmesi, ruhun hâlâ bedenle bütünlükte olduğunun dolaylı kanıtıdır.¹⁷

Hristiyanlık dini açısından beyin ölümüne karşı olan görüşün savunucuları; John Paul II ve Papa Pius XII'nin “Ölümün belirlenmesine yönelik nörolojik standartları kilise antropolojisine uygun mu ve hastanın gerçekten öldüğünü tespit etmek için yeterince sağlam bir yöntem olarak nitelendirilebilir mi?” soruları üzerinde durmuşlardır. Bu bakımdan, Papa Pius XII'nin 1957 yılında katıldığı uluslararası bir anesteziyologlar kongresinde yaptığı konuşmada kendisine sunulan bir soruya verdiği cevabı irdelemektedirler. Papa Pius XII'ye sorulan soru şuydu: Komada, beyin hasarı olan bir hasta ne zaman fiilen ya da hukuki açıdan ölü olarak düşünülebilir? Pius XII bu soruya, beyin ölümüne hekimlerin karar verebileceğini ve bu kararın kesin olması gerektiğini ima edecek şekilde şu soruları sorarak cevap vermiştir:

“Ölümçül sonuçları suni solunumla geciktirilen derin bilinçsizliğe ve merkezi solunum felcine neden olan ciddi beyin travmasından sonra zaten

ölüm meydana geldi mi? Yoksa sadece uzun süreli suni solunuma rağmen dolaşımın tamamen durması durumunda mı meydana gelir?”¹⁷

Bu ifadeler, Katolik inancı içinde tıbbi ve felsefi bazı çevreler arasında tartışma ve güçlü bir ret oluşturmuştur.³¹ Beyin ölümüne karşı çıkan görüşü savunanlar; Papa Pius XII'nin yaşam ve ölümün karşılıklı olarak birbirini dışladığını, ölümün yaşamın yoksunluğu olduğunu ve organizmanın parçalanmasına atıfta bulunduğunu, ölümün yapay alet kullanılarak kamufle edilemeyeceğini ya da maskelenemeyeceğini ifade etmeye çalıştığını savunmaktadırlar.¹⁷

Bu ifadelerin yanında Papa Pius XII, 1957 yılında hekimlerin “umutsuz” görülen durumlarda “olağanüstü” tedavi yapma yükümlülüğüne sahip olmadıklarına hükmetmiştir.³² Ancak Pius XII: “İnsan yaşamı, hayati işlevleri ... kendiliğinden veya hatta yapay süreçlerin yardımıyla kendini gösterdiği sürece devam eder.” ifadesiyle kilisenin ruhun bir bütün olarak insan organizmasının vücudunun tek ve yeterli bütünleştiricisi olduğu inancını özetler. Pius XII'nin açıklaması, “*In dubio pro vita*” yani yaşamın sonunda bile “şüphe durumunda yaşam lehine” anlayışı ile örtüşmektedir.¹⁷

Hristiyanlık açısından beyin ölümünü savunucuları, beyin ölümü ilk defa tanımlandığı JAMA dergisinde Papa Pius XII'nin 1957'deki konuşmasına atıf yapılarak bazı sonuçlara ulaşmışlardır:

1. Pius XII, ölüm anının belirlenmesinin “Kilisenin yetkisi dâhilinde” olmadığını, sadece hekim tarafından belirlenebileceğini kabul etti.

2. Spontane yaşamsal işlevleri ve bilinci yeniden depolamak için tüm makul, olağan araçları almak ve bu amaçla kendisine sunulan olağanüstü araçları kullanmak fizikçinin görevidir. Ancak umutsuz durumlarda olağanüstü araçları sonsuza kadar kullanmaya devam etmek zorunlu değildir. “Ama normal olarak, kişinin yalnızca sıradan araçları -kişilerin, yerlerin, zamanların ve kültürlerin koşullarına göre- yani kendisi veya başkası için ağır bir yük içermeyen anlamına gelir.”²⁰

Beyin ölümünü savunan görüş, Pius XII'nin bu ifadelerinin kilisenin görüşünün, canlandırma çabalarının durması ve ölüme karşı çıkılmaması gereken bir zamanın gelmesidir olarak yorumlamakta ve savunmaktadırlar.

Ayrıca 1990 yılında, Roma Katolik ve Protestan Kiliseleri, Katolik sevgisinin bir eylemi olarak organ bağışını desteklemek amacıyla yayımladıkları ortak bildiriye, hem Katolikler hem de Protestanların beyin ölümünü tamamen tatmin edici bir ölüm tanımı olarak kabul ettikleri belirtilmiştir.³³

YAHUDİLİK DİNİ AÇISINDAN BEYİN ÖLÜMÜ

Beyin ölümü konusunda, Yahudilikte hahamlar arasında tartışma devam etmektedir. Reformcu ve muhafazakâr hahamlar, beyin ölümünün geleneksel Yahudi hukuku ile uyumlu olduğunu, çünkü kafa kesmenin modern fizyolojik eş değeri olduğunu savunurlar. Buna karşın Ortodoks Yahudi hahamlığı kabul ve ret arasında bölünmüş durumdadır. Talmudik otoriteler ise Yahudi hukukunda ölümün hem kalp hem de solunum aktivitesinin geri döndürülemez bir şekilde durmasını gerektirdiği görüşü nedeniyle beyin ölümünü reddederler. Ortodoks Yahudilerin beyin ölümüne yaklaşımı Tevrat, Talmud ve kodlar yani Halakha'ya dayanır.³⁴

Halakha, insanların toplumdaki uygun rolünü ve yerini anlamak, analiz etmek ve yargılamak için entegre 3.000 yıldır çerçeve sunan bir Yahudi hukuku ve ahlak sistemidir. Halakha, temel kaynağı dışında, seküler hukuk sistemleriyle pek çok benzerliği olan bir hukuk sistemidir. Bu sistemde, tıpla ilgili olarak Yahudi hukukunun çeşitli normatif ilkeleri yüzyıllar boyunca gelişmiştir. Bu ilkeler; hastaları tedavi etme, bakım hakları, görevleri ve insan yaşamının kutsallığını içerir.³⁵

Yahudilikte her ne kadar beyin ölümü konusunda tartışmalar devam etse de beyin ölümünü savunan görüş giderek artmaktadır.

Birleşik Krallık'ta Musevi Tıbbi Etik Başkanı ve Uzman Lord Jakobovits'in beyin ölümü ile ilgili görüşü şu şekildedir:

“Kalp hâlâ çalıştığı ve kan dolaştığı sürece, ölüm henüz başlamamıştır. Ancak bu, özellikle büyük bir acı çekerken, her ne pahasına olursa olsun ve her koşulda uzun bir yaşam sürmesi gerektiği anlamına gelmez. Tedavi içerikli müdahaleleri durdurarak doğanın kendi yoluna gitmesine izin verilebilir.” Bu ifadelerin de desteklediği şekilde Birleşik Krallık'ta beyin sapı ölmüş hastaların asistolik hâle gelene kadar mekanik ventilasyonda tutulması uygulaması büyük ölçüde sona ermiştir.³⁶

1987 yılında İsrail Baş Hahamlık Konseyi “Beyin Ölümü ve Kalp Nakilleri” ile ilgili direktifler yayımlamıştır. İsrail’de kalp nakilleri ile ilgili olarak bir Halakhic pozisyonu oluştururken, nakil merkezi komitesi oy birliğiyle Halakha’nın ölümün solunumun durmasıyla gerçekleştiğine inandığını bildirmiştir. Bunun için solunumun tamamen ve geri döndürülemez bir şekilde kesildiğinin doğrulanması gerekir. Bu, insanlarda bağımsız solunumun en önemli aktivatörü olan beyin sapı da dâhil olmak üzere tüm beyin tahrip olduğunun doğrulanmasıyla sağlanabilir. ABD Yeshiva Üniversitesinde Biyoloji ve Tıp Etiği profesörü olan Rabbi Moshe Dovid Tendler, dünyaca ünlü Halakhic otoritesi Haham Moshe Feinstein’in kararına atıfta bulunarak, beyin ölümünün “baş kesme ile eş değer” olduğunu ve böylece beyin ölümünün, Yahudi hukukunda ölüm olduğunu belirtmiştir. ABD’deki Ortodoks Hahamların en büyük grubu olan Amerika Haham Konseyinin Tıbbi Biyoetik Komisyonu, Haziran 1991 tarihinde, beyin ölümü yaşayan hastalardan organ bağışını yasal olarak onaylamıştır.³⁵

Muhafazakâr Yahudilik hareketinin, Haham Meclisi Hukuk Komitesinin biyoetik üzerine bir alt komitesi vardır. Komite üyeleri David Feldman, Elliot Dorff ve Avram Reisner, Yahudi biyoetiği üzerine kapsamlı yazılar yazmışlardır. Muhafazakâr Yahudilik, Halakha’ya bağlı olmakla birlikte hem geleneği hem de değişimi birleştiren pozitif bir tarihsel “modern” yasal yorum metodolojisine sahiptir. Muhafazakâr hareketin konumu, Yahudi hukukunda beyin ölümünün ölüm olduğudur. Yahudiliğin reformu veya liberal hareketleri de Yahudi hukukuna Halakhic bir yaklaşıma izin verir. Bununla birlikte, reform Yahudiliği, kendisini Halakha’ya bağlı olarak görmez ve bireysel Yahudi “ahlakı”na izin verir.³⁵

SONUÇ

Etik temellendirme, bir ahlaki kodun, kişilere yüklenmiş olduğu sorumluluğun felsefi bir akıl yürütme yoluyla genel olarak doğru eyleyişle ilgili temel ilkelerle gerekçelendirilmesidir. Etik temellendirme, etiğin ahlakın felsefesi olduğunu ortaya koyan bir ey-

lemdir. Bu kapsamda ele alınan dinî/teolojik temellendirmede, beyin ölümü kavramı ile bir insanın hayatının nerede son bulduğu, kimin hayatta olduğunun belirlenmesi semavi dinler açısından irdelenmiştir.

İslamiyet ve Hristiyanlıkta yaşam ile ölümün tanımını bedensel bütünleşmenin varlığı ya da yokluğu ile ilişkilendirilmiştir. Bedenle ruhun ayrışması ölümün en kesin işareti olarak kabul görmüş ve insanda yaşamın varlığını ya da yokluğunu kesin olarak ayırt etmek için kullanılmıştır. Yahudilikte ise solunum ve dolaşımın olmaması kesin ölüm olarak kabul edilmiştir.

Semavi dinlerde, beyin ölümüne ilişkin şüphe hâlinde ihtiyatlı davranılması gerektiği düşüncesi hâkimdir. Bunun yanında klinik testlerle geri dönüşümü mümkün olamayacak şekilde beyin ölümünün kesin olarak ortaya konulması hâlinde beyin ölümünü gerçek ölümle eş değer kabul eden görüşler ve uygulamalar artmaktadır.

Genel olarak bakıldığında ise semavi dinlerde beyin ölümüne yaklaşımın ılımlı olduğu, kimsenin ölümüne sebep oluşturmada ölecek olan bir kişiyi kurtarmak açısından beyin ölümü kararına saygı ile yaklaşıldığı görülmektedir.

Teşekkür

Prof. Dr. Ali ÇELİK’e desteklerinden dolayı sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Finansal Kaynak

Bu çalışma sırasında, yapılan araştırma konusu ile ilgili doğrudan bağlantısı bulunan herhangi bir ilaç firmasından, tıbbi alet, gereç ve malzeme sağlayan ve/veya üreten bir firma veya herhangi bir ticari firmadan, çalışmanın değerlendirme sürecinde, çalışma ile ilgili verilecek kararı olumsuz etkileyebilecek maddi ve/veya manevi herhangi bir destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması

Bu çalışma ile ilgili olarak yazarların ve/veya aile bireylerinin çıkar çatışması potansiyeli olabilecek bilimsel ve tıbbi komite üyeliği veya üyeleri ile ilişkisi, danışmanlık, bilirkişilik, herhangi bir firmada çalışma durumu, hissedarlık ve benzer durumları yoktur.

Yazar Katkıları

Bu çalışma tamamen yazarın kendi eseri olup başka hiçbir yazar katkısı alınmamıştır.

KAYNAKLAR

1. Görgülü Ü, Kılıç H. Hayatın Başlangıcı ve Sonu -Fikhi, Hukuki, Tıbbi ve Etik Boyutlarıyla. 1. Baskı. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı; 2019.
2. Sağır A. Modern dünya ve ölüm: Batılının ölüm karşısında tavırları [The modern world and death: Western attitudes towards death]. Journal of History Culture and Art Research. 2014;2(4):213-21. [Crossref]
3. Ağamben G, ed. Türkmen İ, çeviri editörü. Kutsal İnsan. 2. Baskı. Ankara: Ayrıntı Yayınları; 2001.
4. Süren ÖK. Organ ve doku naklinin yasal ve etik açıdan incelenmesi [Legal and ethical examination of organ and tissue transplantation]. TBB Dergisi. 2007;73:175-95. [Link]
5. Aközer M, Aközer E. Bilim ahlakı normlarının etik temellendirilmesi: Bilim insanlarının dışsal sorumlulukları [Ethical justification of moral norms in scientific research: Scientists' external responsibilities]. Journal of Higher Education & Science. 2015;5(2):109-24. [Link]
6. Pieper A, ed. Sezer G, Atayman V, çeviri editörleri. Etiğe Giriş. 2. Baskı. Ankara: Ayrıntı Yayınları; 2012.
7. Özlem D. Etik-Ahlak Felsefesi. 6. Baskı. İstanbul: Notos Kitap Yayıncılık Eğitim Danışmanlık ve Sanal Hizmetler Tic. Ltd. Şti; 2019.
8. Cevizci A. Etiğe Giriş. 1. Baskı. İstanbul: Paradigma Yayınları; 2002.
9. Türk Dil Kurumu Sözlükleri [Internet]. © 2019 - TDK [Erişim tarihi: 3 Temmuz 2021]. Erişim linki: [Link]
10. Türk Hukuk Kurumu. Türk Hukuk Lugatı. 3. Baskı. Ankara: Başbakanlık Basımevi; 1991. [Link]
11. The British Medical Association. The British Medical Association Illustrated Medical Dictionary. 1st ed. London: Dorling Kindersley; 2002.
12. Günay İ. Kur'an ve sünnet ışığında varlık evrelerinin merkez paydaşı su [Water as the center denominator of existence's stages in the light of Qur'an and sunnah]. Review of the Faculty of Theology of Uludag University. 2015; 24(1):134-71. [Link]
13. Veatch RM. The impending collapse of the whole-brain definition of death. Hastings Center Report. 1993;23(4):18-24. [Crossref] [PubMed]
14. Saydam M, Kızıltan H. Hekimin Filozof Hali. 1. Baskı. İstanbul: İthaki Yayınları; 2018.
15. Ariès P. Western Attitudes Toward Death: from the Middle Ages to the Present. 6th ed. Vol. 3. Baltimore: Johns Hopkins University Press; 1975.
16. Aydın M. Tıbbi müdahale olarak organ ve doku nakli ve ceza sorumluluğu [Yüksek lisans tezi]. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; 2008. Erişim tarihi: 10 Mayıs 2021. Erişim linki: [Link]
17. Nguyen D. Pope John Paul II and the neurological standard for the determination of death: A critical analysis of his address to the Transplantation Society. The Linacre Quarterly. 2017;84(2):155-86. [Crossref] [PubMed] [PMC]
18. Türk Nöroloji Derneği. Beyin Ölümü Tanı Kılavuzu. Erişim tarihi: 18 Ağustos 2021. Erişim linki: [Link]
19. Resmî Gazete (1.2.2012, Sayı: 28191) sayılı Organ ve Doku Nakli Hizmetleri Yönetmeliği; 2012. p.1-6. Erişim tarihi 10.08.2021 Erişim linki: [Link]
20. A definition of irreversible coma. Report of the Ad Hoc Committee of the Harvard Medical School to Examine the Definition of Brain Death. JAMA. 1968;205(6):337-40. [Crossref] [PubMed]
21. Diyanet İşleri Başkanlığı [Internet]. [Erişim tarihi: 9 Eylül 2021]. Kur'an-ı Kerim Zümer Suresi - 42. Ayet Tefsiri. Erişim linki: [Link]
22. Arbour R, AlGhamdi HMS, Peters L. Islam, brain death, and transplantation: culture, faith, and jurisprudence. AACN Adv Crit Care. 2012;23(4):381-94. [Crossref] [PubMed]
23. Şentürk L, Yazıcı S. İslâm İlmihâli. 34. Baskı. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları; 2019.
24. Miller AC, Ziad-Miller A, Elamin EM. Brain death and Islam: the interface of religion, culture, history, law, and modern medicine. Chest. 2014;146(4):1092-101. [Crossref] [PubMed] [PMC]
25. Rady MY, Verheijde JL. A response to the legitimacy of brain death in Islam. J Relig Health. 2016;55(4):1198-205. [Crossref] [PubMed] [PMC]
26. Alkış A. İslam hukuku bağlamında organ naklinde çözüme açık alanlar [Disputable issues on organ transplantation in terms of Islamic law]. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 2018; 15(2):751-70. [Link]
27. Rady MY, Verheijde, JL. Brain death and the moral code of Islam. Chest. 2015;147(2):e69. [Crossref] [PubMed]
28. Diyanet İşleri Başkanlığı [Internet]. [Erişim tarihi: 15 Eylül 2021]. Kurul fetvaları/beyin ölümü dinen ölüm olarak kabul edilebilir mi? Erişim linki: [Link]
29. Bulut M. Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı; 16-18 Kasım 2007. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları; 2009.
30. Bernet JL. The concept and practice of brain death. Prog Brain Res. 2005;150:369-79. [Crossref] [PubMed]
31. Estol CJ. To live and let die: a brain death symposium at the Pontifical Academy of Science. Int J Stroke. 2007;2(3):227-9. [Crossref] [PubMed]
32. de Michael MA. History of brain death as death: 1968 to the present. J Crit Care. 2014;29(4):673-8. [Crossref] [PubMed]
33. Tarabeih M, Abu-Rakia R, Bokek-Cohen YA, Azuri P. Christianity, Islam, Judaism, and unwillingness to donate organs post-mortem. Death Stud. 2020;1-8. [Crossref] [PubMed]
34. Gabbay E, Fins JJ. Go in peace: Brain death, reasonable accommodation and Jewish mourning rituals. J Relig Health. 2019;58(5): 1672-86. [Crossref] [PubMed]
35. Grodin MA. Religious exemptions: brain death and Jewish law. J Church State. 1994;36(2): 357-72. [Crossref] [PubMed]
36. Inwald D, Jakobovits I, Petros A. Brain stem death: managing care when accepted medical guidelines and religious beliefs are in conflict. Consideration and compromise are possible. BMJ. 2000;320(7244):1266-7. [Crossref] [PubMed]